

3. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy: «Pro vykonavche provadzhennia». [Law of Ukraine: «On Enforcement Proceedings»]. 2016, 30. P. 542. [in Ukr].

4. Rohach L. Top-10 zmin HPK vid suddi Verkhovnoho Sudu [Top 10 changes to the CPC from a judge of the Supreme Court]. Available at: <http://www.npp.com.ua/news/3919.html> [in Ukr].

Стаття надійшла до редакції 12 травня 2018 р.

УДК 347.91/95

I. С. Ярошенко*,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та трудового права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті проаналізовані теоретичні питання поняття, значення та місця юридичних фактів у системі цивільних процесуальних правовідносин, їх вплив на розвиток цивільного процесу; взаємозв'язок юридичного факту з об'єктом та суб'єктами правовідносин.

Ключові слова: процесуальний, юридичний факт, цивільні процесуальні правовідносини, права, суб'єкт, обов'язки.

В статье проанализированы теоретические вопросы понятия, значения и места юридических фактов в системе гражданских процессуальных правоотношений, их влияние на развитие гражданского процесса; взаимосвязь юридического факта с объектом и субъектами правоотношений.

Ключевые слова: процессуальный, юридический факт, гражданские процессуальные правоотношения, права, субъект, обязанности.

The article analyzes theoretical issues of the concept, meaning and place of legal facts in the system of civil procedural legal relations, their influence on the development of the civil process; the interrelation of the legal fact with the object and the subjects of legal relations.

Keywords: procedural, legal fact, civil procedural legal relations, rights, subject, duties.

* Yaroshenko I.S., Professor the Civil and Labor Law Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Постановка проблеми. Здійснення судової влади нерозривно пов'язане з питанням про поняття, характер, особливість цивільних процесуальних юридичних фактів. Процесуальні юридичні факти пов'язують правові приписи із фактичною поведінкою суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, забезпечують вплив на таку поведінку. Тому питання ролі та значення юридичних фактів є досить актуальним. Юридичні факти — категорія недостатньо досліджена, така, що зберігає свій науковий і практичний інтерес.

Дослідження юридичних фактів є необхідним за різними напрямками: в контексті розвитку теорії цивільного процесуального права; у зв'язку із проведенням судової реформи та становленням судової влади; забезпечення реалізації норм цивільного процесуального права та діяльності суду й інших учасників процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам юридичних фактів цивільного процесуального права присвячено ряд робіт вітчизняних та іноземних учених. Найбільш змістовно вказане питання розглядали у своїх наукових працях В. В. Ярков, О. Г. Братель, Я. М. Садикова. Також юридичні факти певною мірою досліджували С. Я. Фурса, С. М. Братусь. Проте аналіз юридичної наукової літератури свідчить про фрагментарний характер досліджень процесуальних юридичних фактів. Переважно вони вивчаються лише як підстава виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Проблемою дослідження юридичних фактів у цивільному процесуальному праві є і те, що більшість авторів не виділяють юридичні факти як самостійний елемент цивільних процесуальних правовідносин, не визначають їх значення та роль на кожній із стадій процесу.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є з'ясування місця та значення цивільних процесуальних юридичних фактів у цивільних процесуальних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що правовідносини — це суспільні відносини, врегульовані нормами права. Право регулює діяльність учасників суспільних відносин, їх взаємодію. Відповідно, цивільні процесуальні правовідносини — це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення правосуддя у цивільних справах.

Як і всі правовідносини, цивільні процесуальні відносини виникають, змінюються і припиняються за наявності відповідних

юридичних фактів, тобто життєвих обставин, які передбачені гіпотезою процесуальної норми. Проте, юридичні факти, поряд із зазначеним, є досить важливим елементом в цивільному процесуальному праві, оскільки від них залежить і весь хід (динаміка) цивільного процесу.

Цивільні процесуальні відносини, будучи суспільними відносинами, можуть існувати тільки у формі правових відносин (що пов'язано із їх призначенням, функціями, суб'єктним складом). Юридичні факти в цивільних процесуальних правовідносинах — це діяльність людини як суб'єкта правовідносин. Юридично значимі дії може вчиняти тільки суб'єкт правовідношення відносно об'єкта цього правовідношення. Це у свою чергу ставить цього суб'єкта у певні відносини з іншими суб'єктами.

Юридичні відносини у цивільному процесуальному праві можуть складатися:

по-перше, між судом та приватними особами:

- між судом та учасниками справи;
- між судом та іншими учасниками процесу (свідками, перекладачами, експертами і т. ін.);

по-друге, між судом та державними органами:

- між судами (наприклад, при виконанні судових доручень);
- між судом та органами виконавчої влади (наприклад, у випадку витребування документів, що знаходяться у таких органах; при виконанні судом встановлених законом функцій на етапі виконавчого провадження).

Усі ці відносини утворюють єдине складне правовідношення, метою якого є визнання судом права або правомірності певного фактичного стану.

Одне із вказаних відношень має самостійне значення. По відношенню до нього всі інші відносини відіграють службову або допоміжну роль. Головними є відносини між судом та сторонами (у позовному провадженні), які виникли з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [1]. Головне юридичне відношення має характерні ознаки:

- це комплекс прав і обов'язків, що належать суб'єктам цих відносин;

- оскільки це відносини між судом і приватними особами, то цивільний процес містить комплекс прав та обов'язків органу судової влади і приватної особи;

- суд не створює прав, не застосовує примусові заходи з метою реалізації прав. Суд лише вирішує спір, визначаючи за особою спірне право або не визнає його;

- метою відношення є визнання саме цивільного права (розмежування між судовими юрисдикціями);

- це юридичне відношення має метою визнання саме *порушеного* права. А порушеним право є тоді, коли особа здійснює по відношенню до правовласника дії, які створюють перешкоди для здійснення даного права (привласнення речі, несплата боргу). Але відновлення права можливе тільки тоді, коли суд його визнає належним даній особі і установить його межі;

- метою даного відношення є не тільки відновлення порушеного, але і оспорюваного права, адже порушення права саме по собі не може бути причиною звернення до суду. Порушник може, наприклад, повернути власнику річ, якою незаконно володів. У цивільному процесі можливий захист порушеного права, якщо порушник продовжує чинити перешкоди у реалізації права.

Для реалізації правовідношення особа має вчиняти юридично значимі дії (юридичні факти). Здійснюючи їх, особа тим самим перетворює себе на суб'єкта певного конкретного правовідношення. Предмет, з яким особа вступила у взаємодію, стає об'єктом цього правовідношення. І навпаки, будь-яка дія суб'єкта правовідношення (судді, сторони, третьої особи і т.п.) обов'язково має юридичне значення, викликає юридичні наслідки, тобто, є юридичним фактом.

Яке саме правовідношення виникне, в якій саме формі — цивільного процесуального, адміністративного процесуального, господарського процесуального — залежить як від норми права, так і від юридичного факту (характер взаємодії суб'єкта з об'єктом правовідношення), оскільки юридичний факт показує особливості даного суб'єкта і об'єкта, їх взаємодію у конкретних умовах.

Юридичний факт показує, де діяльність особи перетинається з нормами права. Якщо суб'єкт правовідносин вступив у взаємодію з об'єктом правовідносин, то спосіб такої взаємодії та її результат повинні отримати певну правову оцінку.

Юридичний факт завжди пов'язаний із суб'єктом та об'єктом суспільного відношення через правову норму, яка відображає (закріплює) такий факт.

Але самі по собі правові норми не породжують правових відносин, не «оживляють» суб'єктивні права і юридичні обов'язки [2, с. 51]. Норми об'єктивного права лише установлюють критерії можливої або допустимої поведінки у суспільстві, обумовлюють варіантність можливої поведінки і забезпечують їх охорону в межах юридичної конструкції правового відношення.

Норма або дає можливість вибору варіанту поведінки (дозвіл), або забороняє певний варіант поведінки (заборона), або приписує суб'єкту вести себе певним чином (зобов'язання) під страхом притягнення до відповідальності за недотримання приписів і порушення заборон (примус).

У процесі нормативно-правового впливу на поведінку людей юридичні факти відіграють особливу роль — вони приводять норму права в рух, з їх допомогою реалізується закладений у ній потенціал.

Юридичний факт є явищем об'єктивної реальності, яке підлягає правовій оцінці, що є основою для висновку про можливість використання, дотримання та застосування норми права з метою регулювання певного суспільного відношення [2, с. 71].

С. С. Алексєєв вказував, що без юридичного факту не може настати юридичний наслідок. А юридичні факти — це ті обставини, щодо яких законодавець передбачив можливість їх юридичної оцінки [3, с. 153].

В юридичній науці юридичними фактами називають певні дії людей, а також інші фактичні обставини (події), які викликають виникнення, зміну, припинення різноманітних окремих правовідносин, із яких складається процес взаємодії і розвитку суспільних відносин і норм права [4, с. 98]. Як зазначав В. Б. Ісаков, поняття юридичного факту включає у себе два основні аспекти: матеріальний (події і дії) та юридичний (передбачення цих фактичних даних нормами права як підстав правових наслідків), тобто, поняття юридичного факту відображає явища матеріального та ідеального характеру [5, с. 5-6]. Але подія має юридичне значення лише тоді, коли вона ставить суб'єкта у певне правове відношення до об'єкта і до інших суб'єктів, тобто, коли вона певним чином впливає на людську діяльність. Якщо ж подія не зачіпає правові інтереси людей, тобто не впливає на їх правове буття, то вона і не буде юридичним фактом.

Під юридичними фактами вчені розуміють соціальні обставини, життєві обставини, які викликають виникнення, зміну або

припинення правовідносин [5, с. 6] або з ними пов'язують настання юридичних наслідків [6, с. 363; 7, с. 285]. С. В. Кімчинська визначає цивільний процесуальний юридичний факт як конкретну життєву обставину, змодельовану у нормі цивільного процесуального права, що призводить до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин із дотриманням завдань цивільного судочинства [8, с. 28]. Схожу позицію підтримує О. Г. Братель [9, с. 93].

Зазначений підхід до визначення юридичних фактів лише як підстав виникнення, зміни чи припинення правовідносин звужує їх суть. Складається враження, що після, наприклад, виникнення правовідносин роль юридичних фактів є вичерпаною, вони не фігурують у системі цивільних процесуальних правовідносин.

Розглядаючи цивільні процесуальні факти як більш широке явище, у своєму дисертаційному дослідженні В. В. Ярков зазначав: «вивчення характеру правового впливу процесуальних юридичних фактів показує, що їх здійснення породжує різноманітні наслідки, які не можна зводити лише до виникнення, зміни і припинення правовідношення». Інакше, на його думку, з аналізу випадає значна група фактів, які мають інші функції по забезпеченню процесу нормального функціонування цивільного процесуального правовідношення [10, с. 40]. На думку А. П. Дудіна, з якою ми погоджуємося, юридичний факт — це найважливіша частина самого правовідношення, необхідний елемент його внутрішньої структури, який пов'язує суб'єктів та об'єкт правовідношення [4, с. 113].

Юридичний факт поза зв'язком із суб'єктом і об'єктом правовідношення не має значення. Адже сенс юридичного факту саме у тому і полягає, що він відображає зв'язок, взаємодію суб'єкта і об'єкта.

Отже, юридичні факти є і явищами об'єктивної реальності, і такими життєвими явищами, які можуть піддаватися юридичній оцінці. Наявність норми права, яка передбачає у своєму складі факт, є необхідним елементом поняття юридичного факту.

Юридичні факти передують правовідносинам, що виникають на їх основі. Вони визнаються причиною, яка є початком регулювання окремими нормами права окремих фактичних суспільних відносин. Юридичні факти приводять у дію юридичні норми, пов'язують юридичні норми, реальні життєві обставини і правовідносини. Суб'єкт через юридичний факт впливає на об'єкт

правового суспільного відношення і в результаті правовідносини набувають конкретної форми — стають саме цивільними процесуальними чи іншими правовідносинами.

Але процесуальні правовідносини можуть виникнути лише за наявності певних умов. Якщо встановлюється, що даних умов немає, процес вважається нерозпочатим. Вони настільки важливі, що за їх відсутності бажання сторони розпочати процес (навіть за умови вчинення певних дій-юридичних фактів) не береться до уваги. Саме на суд покладається обов'язок забезпечити відповідність процесу таким умовам. Наявність цих умов є необхідною з підстав не приватного, а публічного характеру. Тому суд, як представник публічного, державного інтересу спостерігає за їх наявністю. До таких умов закон відносить цивільну юрисдикцію, право- та дієздатність, відсутність рішень, що набрало законної сили, за тотожним позовом та ін.

Зазначені умови є необхідними для виникнення правовідносин, але недостатніми. Без активної діяльності суб'єктів процесу, а саме: звернення позивача до суду, постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі цивільні процесуальні правовідносини не виникнуть.

Так само без активних дій учасників процесу та суду правовідносини не зможуть розвиватися. Тобто, мають здійснюватися передбачені процесуальними нормами юридичні факти-дії, що забезпечать рух процесу. Кожна із груп суб'єктів наділена специфічними правами та обов'язками. Їх реалізація передбачена цивільною процесуальною формою. На кожній стадії процесу. Вказані вище підстави, умови та активні дії сторін — це ті юридичні факти, які є підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Разом з цим, юридичні факти входять, як самостійні елементи, в усі стадії правового регулювання [10, с. 27]. Вони закріплюються у правових нормах. Настання юридичних фактів призводить до виникнення суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків, що здійснюються у рамках цивільних процесуальних правовідносин. Реалізація прав та обов'язків також є юридичним фактом. Юридичними фактами є акти застосування норм цивільного процесуального права, що впливають на динаміку цивільного процесу.

Процесуальні дії суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, як юридичні факти, відображають певні мотиви, цілі.

Вивчення юридичних фактів-процесуальних дій може показати дійсну причину настання тих чи інших юридичних фактів, точність і правильність законодавчої регламентації юридичних фактів, порівняти модель поведінки, закріплену в законі, з фактичною поведінкою суб'єктів і оцінити ефективність норм цивільного процесуального права.

Юридичний факт є безпосереднім відображенням інтересів особи як суб'єкта правовідносин, а правові норми, суб'єктивні права та обов'язки — опосередковане відображення цих інтересів. Отже, не норми права, не суб'єктивні права та обов'язки є причиною зв'язку суб'єктів правовідносин, а саме юридичні факти [4, с. 106].

Здійснення правосуддя у цивільних справах передбачає наявність відносин між судом та іншими учасниками процесу, які регулюються нормами цивільного процесуального права.

Поза судовою діяльністю процесуальні відносини не виникають. Будь-які правові відносини учасників процесу, що виникають при розгляді справи, опосередковуються цивільною процесуальною формою і судовою діяльністю.

Тільки через процесуальні дії учасники цивільного судочинства здійснюють свої права та обов'язки. Реалізація прав та обов'язків поза процесуальними діями неможлива. Разом з цим, здійснення певних дій створює можливості для подальшої реалізації інших прав та обов'язків учасників процесу. Отже, юридичні факти сприяють зміні, розвитку фактичних відносин, тобто, виникненню нових суб'єктивних прав та обов'язків.

Право підлягає судовому захисту тоді, коли будуть встановлені конкретні дії, що приводять до порушення права. Але право на судовий захист впливає не тільки із закону. В його основі мають бути конкретні юридичні факти: які підтверджують право, порушення цього права, порушення права певною особою і та ін.

Цивільний процес є визначеною у законі «моделлю діяльності суду та учасників справи чи відповідного провадження з метою вирішення справи» [11, с. 616]. Як зазначав А. Х. Гольмстен, цивільний процес — це юридичне відношення між судом та приватними особами з одного боку, державними органами — з іншого, метою якого є визнання судом певного права чи правомірності певного фактичного стану [12, с. 2].

Отже, цивільний процес є фактичним складом процесуальних дій суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, метою

якого є вирішення переданого на розгляд суду питання (конфлікту) шляхом ухвалення рішення. Тобто, це такий правовий механізм, який при вчиненні першої процесуальної дії — подання заяви та відкриття провадження у справі, передбачає низку взаємопов'язаних інших дій, вчинення яких призводить до вирішення питання, переданого на розгляд суду.

Отже, вивчення юридичних фактів є важливим напрямком дослідження цивільних процесуальних правовідносин, їх виникнення і динаміки. Юридичні факти це не тільки обставини, що є підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Вони є найважливішою складовою самого правовідношення, необхідним елементом його внутрішньої структури: він пов'язує суб'єктів, об'єкт правовідношення, правову форму і правовий зміст. Належне закріплення юридичних фактів у цивільних правових нормах є важливою умовою ефективного захисту цивільних прав чи інтересів.

Проблема цивільних процесуальних фактів та їх місця у цивільних процесуальних правовідносинах не вирішується даною роботою і потребує подальшого дослідження. Ми зосередили увагу на теорії юридичних фактів. Надалі необхідно дослідити практичні питання впливу юридичних фактів на процесуальні правовідносини.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 48. — Ст. 436.
2. Рябов А.Е. «Юридические факты в механизме правового регулирования» /дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.03 / А.Е. Рябов. — Нижний Новгород. — 2005. — 202 с.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев — М.: Юридическая литература, 1966. —187 с.
4. Дудин А.П. Диалектика правоотношения / А.П. Дудин; под ред. профессора В.О. Тененбаума. — Издательство Саратовского университета, 1983. — 121 с.
5. Исаков В.Б. Проблемы теории юридических фактов: автореф. дис. на соискание научн. степени докт.юрид. наук: спец. 12.00.01 / Исаков Владимир Борисович. — Свердловск, 1985. — 27 с.
6. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: ученик / Н.М. Марченко. — М.: Проспект, 2001. — 656 с.

7. Халфина Р.О. Общеучение о правоотношении: монография / Р.О. Халфина.— М., 1974.—352 с.

8. Кімчинська С.В. Юридичні факти як елемент механізму цивільного процесуального регулювання / С.В. Кімчинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. — 2015. — №14. — Т.2. — С. 26-28

9. Братель О.Г. Юридичні факти-події як складова цивільних процесуальних юридичних фактів / О.Г. Братель // Науковий вісник Херсонського національного університету. — Серія «Юридичні науки». — Вип. 4. — Т.1. — 2015. С.93-97

10. Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права: дисс. ...доктора юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.В. Ярков. — Екатеринбург. — 1992. — 523 с.

11. Ярков В.В. Значение проблемы юридических фактов в науке цивилистического процессуального права / В.В. Ярков // Юридичні факти в системі правового регулювання. Зб. наук. праць. Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. — К.: ВД «Дакор», 2015. — 630 с.

12. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / А.Х. Гольмстен — С. Петербург: Типография В.С. Балашева, 1885. — 335 с.

References:

1. Tsyvilnyi Protseualnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 bezreznya 2004 № 1618-IV v red. Zakonu № 2147-VIII vid 03 zhovtnya 2017 // *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. 2017, 48. — St. 436.

2. Riabov A.Ye. (2005). «Legal facts in the mechanism of legal regulation» (Candidate's dissertation). Nizhniy Novgorod. [in Rus].

3. Alieksieiev S.S. (1996). The mechanism of legal regulation in a social state. *Yuridicheskaiia literatura*. Moscow. [in Rus].

4. Dudin A.P. (1983). The dialectic of the legal relationship. Saratov. [in Rus].

5. Isakov V.B. (1985). Problems of the theory of legal facts (the author's abstract of the doctoral's dissertation). Sverdlovsk. [in Rus].

6. Marchenko M.N. (2001). Problems of State and Law Theory. Moscow. [in Rus].

7. Khalfina R.O. (1974). General doctrine of the relationship. Moscow. [in Rus].

8. Kimchynska S.V. (2015). Legal facts as an element of the mechanism of civil procedural regulation. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia (Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence)*, 14, 26-28. [in Ukr].

9. Bratel O.H. (2015) Legal facts as a component of civil procedural legal facts. *Naukovyi visnyk Khersonskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya «Pravo» (Scientific Herald of Kherson State University Series «Legal Sciences»)*, 4, 93-97. [in Ukr].

10. Yarkov V.V.(1992). Legal facts in the mechanism for implementing the rules of civil procedural law. (Doctoral dissertation). Yekatierinburg. [in Rus].

11. Yarkov V.V.(2015). The significance of the problem of legal facts in the science of civil procedural law. Legal facts in the system of legal regulation. (*Collection of scientific works. Materials of IV Intern. science-practice conf.*). [in Ukr].

12. Golmsten A.Kh. (1885). Russian civil legal textbook. St.-Petersburg. [in Rus].

Стаття надійшла до редакції 3 червня 2018 р.